

vjeka: žrtva iz ljubavi donosi pomirenje čovjeka s Bogom, koje čovjek ne može postići svojim silama. Bog u Kristu pruža čvrstu nadu u pobjedu nad zlom poistovjećujući se sa svim nedužnim žrtvama u povijesti, pa tako i onim vukovarskim kojima je posebno posvećen posljednji članak knjige.

Započeli smo prikaz Raguževim ukazivanjem na bijedno stanje suvremene teologije te njegovim pozivom na razvijanje nove teologije. Važne sadržaje, lijepu formu i prikladnu metodu jedne takve teologije pronalazimo upravo u njegovim *Teološkim fragmentima*, čijega smo autora opet upoznali kao istinskoga teologa među filozofima i pravoga filozofa među teolozima. Zato se njegovi tekstovi odlikuju i snažnim nabojem za istinski dijalog te pozitivno vrjednovanje svega onoga što teologiji može i treba pomoći da bude obnovljena i osvježena misao o Bogu i čovjeku. *Teološki fragmenti* stoga su ne samo zbirka (ne)objavljenih članaka nego i uspjeti pokušaj da se duhovnost nađe među kulturom i znanošću te da se kultura i znanost nađu u duhovnosti. Stoga tu zbirku, kao i druge tekstove Ivica Raguža, preporučujemo ne samo za čitanje nego i kao jedinstveni poziv na napor osobnoga promišljanja, poštovanje prema Objavi i tradiciji te na ponizne i strastvene rasprave, što su sve preduvjeti ozbiljne teologije, a to znači i zrele vjere, ali i humanije znanosti.

Boris Vulić

Ivica RAGUŽ

Teološki fragmenti III.

– Teološki niz Panni, Knjiga 10., Đakovo, 2017., 386 str.

Teološki fragmenti III. deseta je knjiga u teološkom nizu Panni koja donosi sabrane članke Ivica Raguža, jednoga od najplodnijih i najistaknutijih hrvatskih teologa. Već u uvodu autor nam daje ocharavajući i često zaboravljeni opis teologije za koji, usudujemo se reći, mnogi teolozi nemaju *sensusa* i hrabrosti – šutljivost te sebe opisuje kao teologa koji odgovorno, strastveno, predano i ponizno šalje svoje riječi u svijet, prepuštajući Bogu da ih učini plodnima ili neplodnima za druge. *Teološki fragmenti III.* sadrže dvadeset članaka podijeljenih u dva dijela: *Filozofija* i *Društvo – politika*. Na kraju knjige nalazi se pregled mjesta prvoga objavljivanja članaka, osim jednoga koji do sada nije objavljen.

Prvi dio knjige, koji sadrži dvanaest članaka, autor započinje prijedlogom posve originalnoga odnosa između filozofije i teologije, gdje bi jedna drugoj trebale biti sluškinje kako bi ponovno otkrile svoju izvornu bit. Tim pojmom bi se, smatra Raguž, nadvladala postojeća indiferentnost. U tome su mu pomogla promišljanja Hansa Ursa von Balthasara koji razumije filozofiju kao *Seinsfrage*. Zanimljiva je metoda *pojašnjavajućega transponiranja* kršćanske teologije i *metoda proloma* s pomoću kojih je moguće opisati odnos teologije i filozofije. Vrlo dobro autor podcrtava i

temeljni problem novovjekovne filozofije u kojoj je potisnut bitak i pitanje o bitku čime se stavilo u središte pitanje o čovjeku te nema više mjesta za pitanje o Bogu, a čovjek postaje vladar cjelokupne zbilje. U takvom kontekstu upravo bi teologija trebala pomoći filozofiji da ponovno stavi u središte svoga zanimanja pitanje o bitku.

U drugome članku *O misaonoj formi filozofije Josefa Piepera* Raguž otkriva iznimnu moć analize i sinteze koja ga krasi u svim člancima. Naime da bi pokazao ono što i govori naslov toga članka, autor poseže za kratkom analizom Guardinijeve ideje klasičnoga duha kako bi čitateljima predočio da je zapravo klasični duh Pieperova misaona forma (*Denkform*). Bitne oznake klasičnoga duha jesu: dubina, jednostavnost, odreknuće od svega beskrajnoga, neurednoga, divljega i onoga što poništava mjeru i formu. Zapravo, klasični duh jest duh lakoće, a klasična misao, kako poentira Raguž, misao je koja pušta da se stvari same od sebe razvijaju, misao u kojoj se čovjek ne nameće svojim vrijednosnim prosudbama, zahtjevima ili nasilnim nametanjima. Upravo se takva svojstva klasičnoga duha, kako zamjećuje naš autor, protežu djelima Josefa Piepera koja, nadahnuta i Goetheovim mislima, uvijek stavljaju naglasak na primat zbilje, na prvenstvo objekta spram subjekta te na spoznaju bitka, a tek onda na djelovanje.

U dvama člancima Raguž pokazuje vjernost misli suvremenoga francuskoga filozofa Michela Foucaulta. U članku

Parezija – Michel Foucault i teologija u dijalogu autor nam na tragu Foucaultovih posljednjih predavanja osvjetljava višeznačnost pojma *parezija* koji u članku ima značenje kazivanja istine, potom donosi biblijsko značenje toga pojma i na kraju daje određene smjernice polazeći od značenja *parezije*. O značenju *parezije* naš autor promišlja u kontekstu filozofije, politike, biblijske teologije, psihagogije shvaćene kao njega duše u kontekstu intimnih prijateljskih odnosa gdje prijatelj smije reći sve što misli onkraj plašljivosti, straha i stida. Raguž vidi *pareziju* kao ključan pojam za opis odnosa između Boga i vjernika, kao i ljudi međusobno, te u završnom dijelu članka donosi promišljanje o odlikama kršćanske *parezije*: hrabrost, odvažnost, mučeništvo, poniznost, bol i stidljivost, a molitva, ispovijed i drugi (prijatelj, učitelj) pomoć su u ostvarenju i uvježbavanju *parezije*. Raguž slijedi Foucaultovu misao i u do sada neobjavljenom članku *O sakramentu ispovijedi. Michel Foucault i 4. lateranski sabor* gdje, polazeći od Foucaultove obrednosti očitovanja istine, promišlja o utjecaju i važnosti osobne ispovijedi za europski društveni kontekst. Za francuskoga filozofa kršćanstvo se organizira kao režim istine, kao čin ispovijedanja, te ustvrđuje da je kršćanstvo u svome temelju bitno religija ispovijedi. Tim kršćanskim režimom istine počinje se događati otkriće subjekta, odnosno subjektivizacija subjekta, jer se, polazeći od Tertulijana, prvi put pojavljuje misao straha spram sama sebe, a ne spram

bogova ili sudbine. Polazeći od te analize naš autor donosi i kritički osvrt na Foucaultovu misao te progovara o ispo- vjednoj praksi u današnjoj kulturi.

Tri sljedeća rada posvećena su Ni- etzscheovim filozofskim trganjima. Rad naslovljen *Što teologija treba čuti, dobiti i preuzeti od Antikrista? Hans Urs von Balthasar o Fridrichu Nietzscheu* ukazuje i na njegovu nakanu – pokazati Balthasarovo poimanje Nietzscheove filozofije u kojoj je Balthasar nasto- jao ekstrahirati iz *Antikrista* ono što bi kršćani trebali čuti i dobiti. Riječ je o tome da Balthasar, čija promišljanja do- nosi Raguž, na jednome mjestu ukazuje na kršćanske ideje i time na kršćansku dimenziju Nietzscheove misli, te zbog toga može tvrditi kako se u Nietzschea može pronaći više o kršćanskoj vjeri nego u pobožnoj literaturi. Posebno to vrijedi po pitanju Nietzscheove kritike lažnih i razotkrivanja istinskih vrjedno- ta što potiče Raguža da taj svoj članak opiše kao poticaj na novo i pomno te- ološko čitanje i istinsko poznavanje Ni- etzscheove filozofije na našem govornom području. O izazovu Nietzscheove filozofije za teologiju naš autor promišlja u članku *Karl Barth o Fridrichu Nietzscheu*. Središnja misao glasi kako je Barth dobro uvidio da Nietzsche tumači sebe i sve ljudsko bez drugoga, odnosno da proklamira humanost bez *sučovjeka*, pri čemu mu otkriće Raspe- toga predstavlja najvećega neprijatelja jer je u Raspetom sadržano sve ono što je njemački filozof oduvijek prezirao. Važna je i Raguževa misao u kojoj ističe

kako Barth ipak nije do kraja uvidio po- tencijal i izazov Nietzscheove misli za teologiju, ali je on, ipak, naspram onih koji pokrštavaju njemačkoga filozofa ili ga nazivaju kriptoteologom i traži- teljem Boga, argumentirao svoje jasno neslaganje. Velik Barthov doprinos jest i u tome što je ukazao na Nietzschea koji u raspetom Bogu vidi središte kršćanske vjere, a time i kršćanske hu- manosti te je kao takav najveća prijet- nja njegovoj humanosti bez *sučovjeka* koja završava u azurnoj osamljenosti. Svojevrstu trilogiju o aktualnosti Ni- etzscheove filozofije Raguž zaključuje oslanjajući se na promišljanja ruskoga filozofa Lava Šestova u članku *Filozofija i teologija u getsemanskoj noći. Lav Šestov o filozofiji Fridricha Nietzschea*. Nakon Šestovljeve kritike zapadnoga razuma i etike koji su zavladaali katoličkom teolo- gijom i Crkvom taj ruski filozof stavlja u središte Nietzscheovu misao koja je najsnažnija kritika europske teologije i filozofije. Raguž u svome osvrtu dono- si promišljanje o teologiji u dijalogu sa Šestovom i Nietzscheom. Šestov je, za razliku od mnogih, u ovom potonjem vidio istinskoga obnovitelja kršćanske vjere. Šestovljeva zasluga jest i to da je interpretacijom Nietzscheove filozofije upozorio na opasnost teologije koja se poistovjetila s grčkom mišlju i racio- nalnošću te izgubila s obzora temeljne vidove kršćanske vjere: otajstvenost Božje slobode i njegova djelovanja u svijetu. S druge strane, sam Šestov u svojim je promišljanjima često pokazi-

vao snagu dekonstrukcije, a manje moć konstrukcije.

Još jedan književnik/filozof zaokuplja Raguževu pozornost. Riječ je o Albertu Camusu na tragu čije misli naš autor promišlja o slobodi apsurdnoga čovjeka konfrontirajući je s kršćanskim poimanjem slobode, o pobunjenom čovjeku koji je čovjek ljubavi prema drugom čovjeku onkraj svih ideologija te o ateističkoj i kršćanskoj ljubavi. Rad je naslovljen *Na razmeđu ateizma i kršćanske vjere. Teološki pogled na misao Alberta Camusa.*

U članku *Mistična forma mišljenja suvremene filozofije religije i mistika Ivana od Križa* naš autor promišlja o mistici kao *Denkformi* filozofskih promišljanja o Bogu i religiji. To pokazuje na primjeru Martina Heideggera i Ernsta Tugendhata. Mističnu formu mišljenja suvremena filozofija, prema Ragužu, duguje mistici Ivana od Križa koji je pravi učitelj negativnoga (reduktivnoga) vida mističnoga iskustva, tako da kod njega možemo govoriti o stanovitom teološkom nihilizmu. Taj karmelski svetac stavlja naglasak na odreknuće od posjedovanja Boga i njegovo reduciranje na bića i predmete te odreknuće od vlastita ega, a sve to kroz iskustvo odsutnosti Boga, kao iskustvo pakla kroz koji prolazi duša na putu čišćenja. Svime ovim Raguž ukazuje na aktualnost mistike Ivana od Križa u suvremenoj filozofiji, religiji, teologiji i duhovnosti.

Današnjoj vladavini znanja u kojoj je znanje shvaćeno kao moć, sredstvo

oholosti koje ne izgrađuje, nego nadima, Raguž u članku *O daru mudrosti* suprotstavlja upravo mudrost koja predstavlja kritiku takva znanja, ali ga u određenom smislu i raskrinkava, pokazuje njegovu nedostatnost. U kršćanskom poimanju mudrost pripada jedino Bogu, stoga čovjek može mudrost primiti samo kao dar. U mudrosti je, drži naš autor, riječ o znanju koje čovjek ne može nikada racionalno kontrolirati i njime raspolagati, ono ostaje nedokučivo. Mudrost stavlja granice i znanju, kako navodi Nietzsche. Kršćanska mudrost koja se temelji na objavi Božje Mudrosti nosi u sebi kritiku prema svakoj ljudskoj mudrosti. No važno je ne izgubiti iz vida jedan uvjet postajanja mudrim, a to je svetost koja je zajednički nazivnik molitvi za mudrost poput Salomona, osobna zauzetost, spremnost na podučivost, nevinost duha, čistoća i sramežljivost i strah kao uvjet mogućnosti primanja mudrosti.

Francuski filozof Jean-Luc Marion posebno je drag Ragužu što je vidljivo iz njegovih drugih, pa i članaka sabranih u *Fragmentima III*. gdje mu posvećuje dva promišljanja. U prvome od njih *Biti ljubljen ili ne biti ljubljen – to je pitanje. Jean-Luc Marion o sv. Augustinu* naš autor donosi komentar jedne od Marionovih knjiga u kojima taj francuski filozof vidi u Augustinovoj misli nadahnuće za daljnje promišljanje. Time se pokazuje da što je teologija više okretala leđa Augustinu, to je filozofija više otkrivala potencijal njegove misli. To je osobito vidljivo u radu toga francuskoga filozo-

fa. Zanimljiva je Marionova percepcija *Ispovijesti* kao teksta hvale koji postaje tekst pred Bogom. Za njega, kako uočava naš autor, *Ispovijesti* nisu autobiografija, nego heterobiografija, odnosno biografija prema Božjemu gledu, što Augustinovo djelo razlikuje od svih drugih vrsta ispovijesti kojima obiluje današnje društvo. Jednako tako Marion čini i revitalizira i neke druge Augustinove pojmove na koje upućuje Raguž: žudnja, istina, ljubav, vrijeme, jedino mjesto čovjekova sebstva i dr. U zadnjem članku prvoga dijela svoje knjige *Dano je. Ogled o fenomenologiji darivanosti. Uvod u misao francuskog filozofa Jeana-Luca Mariona* Raguž se vraća tom danas najznačajnijem francuskom filozofu te našoj javnosti predstavlja Marionovu misao tako da taj njegov rad možemo smatrati pravim malim uvodom u Marionova promišljanja. Originalnost je Marionove misli u tome što na području fenomenologije promatra fenomene kao ono što je dano, a ne kao bića ili bitak ili pak kao objekte, kako to čine Husserl i Heidegger. Marion je važan i za odnos teologije i fenomenologije gdje predlaže da se teologija oslobodi metafizike i da se počne poimati unutar fenomenologije darivanosti jer će samo tako biti ono što po svojoj naravi jest – teologija objave.

Drugi dio knjige, naslovljen *Društvo – politika*, sadrži osam članaka koji obrađuju pitanja politike, Crkve, religije, društva te njihove međusobne odnose, od kojih su četiri objavljena u tjednim i mjesečnim listovima koji nemaju znan-

stvena obilježja. Ovdje ćemo prvo ukazati na četiri članka koja su svoju prvu objavu doživjela u znanstvenim časopisima.

Poslanje Crkve u pluralizmu – »preobražavajuće prihvaćanje« otvara drugi dio Raguževih sabranih članaka gdje promišlja o višeznačnoj pojavi pluralizma pod teološkim vidom osvjetljujući razliku između pluralnosti, pluralizma i relativizma. Pluralizam je ireverzibilna stvarnost povijesti koja ima svoje mnogovrsne društvene, filozofske, teološke i druge uzroke koje uočava naš autor. Crkva ne može pobjeći od stvarnosti pluralizma koji je okružuje i kojega je ona sama dio. Raguž predlaže tri moguća pristupa Crkve pluralizmu: kršćanski integralizam i relativizam te preobražavajuće prihvaćanje pluralizma i pluralističkoga društva za koje smatra da je najprikladniji i najodgovorniji način sučeljavanja i življenja kršćanske vjere u pluralizmu.

Posebno su dragocjene refleksije još jednoga autora čijim promišljanjima oskudijeva naše govorno područje. Riječ je o Eriku Petersonu. U članku *Crkva – imperij, nacionalna država i pluralističko društvo. Aktualnost Erika Petersona* nailazimo na promišljanja toga autora koji Crkvu vidi kao instituciju nebeskoga polisa. Jednako je važna Petersonova misao koju nam posreduje naš autor, a tiče se toga da za Petersona Crkva mora zastupati kritički stav protiv svakoga imperija te ne smije za njim žudjeti jer je ovosvjetski imperij odbacio Isusa Krista.

Razmišljanja pape Benedikta XVI. o državi i politici pokazala su se aktualnim i često komentarima. U članku *Papa Benedikt XVI. o Crkvi, politici i društvu* Raguž nam donosi najprije kritiku marksističke ideologije koja reducira razum te zagovara ostvarenje savršena društva u povijesti revolucijom jer razum i razumske forme nisu dostatne da se načini savršeno društvo. Oslanjajući se na promišljanja teologa Ratzingera, naš autor donosi i njegovu kritiku teologije oslobođenja koja proklamira mišljenje da se kraljevstvo Božje može i treba ostvariti unutar povijesti, i to čovjekovim djelima. Jednako je kritičan i prema Metzovoj političkoj teologiji čija je temeljna melodija nezadovoljstvo stvarnošću, tj. zlom i patnjom nedužnih u svijetu. U drugome dijelu Raguž donosi prikaz Ratzingerova poimanja Crkve, društva i politike u kontekstu demokratskoga društva u kojem se društvo i politika pokušavaju temeljiti na napretku, odnosno na pozitivističkom i pragmatičnom razumu, te *Ekskurs* o raspravi Benedikta XVI. i Jürgena Habermasa o odnosu religije i sekularne države.

Posebno je dojmljivo razmišljanje o laičkoj državi u članku *Laička država i sloboda vjerovanja danas. Teološki osvrt na Charlesa Taylora*. Temeljna je teza toga kanadskoga filozofa, kako je posreduje Raguž, da se laička država ne treba odnositi neutralno samo spram religijskih nego i sekularnih temeljnih uvjerenja, odnosno takva država ne smije svoju laičnost temeljiti samo na sekularnom

svjetonazoru jer bi tako postala neka vrsta religije. Laičnost treba shvaćati prema principu jednakoga dostojanstva svih građana i slobode savjesti. Dva su režima laičke države: republikanski koji se agresivno i sa sumnjom odnosi prema religiji i liberalno-pluralistički koji pokušava postići ravnotežu između poštivanja moralne jednakosti i slobode savjesti. O jednakoj slobodi savjesti i slobodi vjerovanja progovara i *Dignitatis humanae* koja podcrtava da snaga istine vjere počiva na samoj istini, a ne na izvanjskim moćima i vlastima, što Raguž aktualizira u kontekstu današnje problematike društva.

Četiri rada koja se pojavljuju ovdje svoje prvo objavljivanje doživjeli su u revijama koje nemaju znanstveni karakter, ali oštrina i ozbiljnost autorove misli te njegov izrazit doprinos time nisu umanjeni. Članci tematiziraju pitanje društva, religije, politike i Crkve te njihov međusobni odnos. U njima su predstavljeni i modeli razdvajanja religije i politike u povijesti te reperkusije koje su iz toga nastale. Vidljivo je autorovo široko zanimanje i poznavanje europskih i američkih modela, utjecaja i sprege politike i religije te aktualiziranje i mogućnosti, odnosno nemogućnosti primjene takvih modela na stanje u hrvatskoj zbilji.

Objavljivanje prikupljenih članaka na jednome mjestu važno je zbog toga što olakšava njihovo čitanje jer su tematski svrstani u određene cjeline, kako je slučaj ovdje: *Filozofija i Društvo – politika*. Radovi sabrani na jednome mjestu do-

hvatljiviji su nam, a njihovo ponovno čitanje budi i u samom čitatelju zreliji okus, te ih jasnije vidi nego prvi put. Iz tih sabranih članaka postaje posve jasno kako je njihov autor filozofski, društveno i nadasve teološki iznimno muzikalan i pronicljiv; ne trpi površnost ni gole definicije ili puko enciklopedijsko prikupljanje podataka koji u određenom vremenu nemaju nikakvu relevantnost, nego ide u dubinu i iz najdublje dubine promatra zbilju koju je prosječnom motritelju teško uočiti. Čini nam se da Raguž pristupa filozofiji preko teologije. On je, prije svega, teolog koji se služi filozofskom i društvenom refleksijom, ali ne ostajući na površini, nego ih nastoji teološki preobraziti i učiniti relevantnima za teologiju u mjeri u kojoj je to moguće. Rekli

bismo da je njemu filozofija u funkciji teologije, ali ne u smislu jednostrane podređenosti, nego recipročne pomoći jer, parafrazirajući Balthasara, i teologija može biti sluškinja (pomoć) filozofiji da u središte vrati pitanje bitka koje je s novovjekovljem iščezlo. Još je jedan važan Ragužev doprinos koji se zrcali u ovoj knjizi i koji jednostavno već sada moramo vrjednovati, a to je da je otvorio vrata i uveo u hrvatsko govorno područje značajne mislioce poput francuskoga filozofa Jeana-Luca Mariona i Erika Petersona, kao i mnoge druge autore koje spominje u člancima, a o kojima do sada nismo mogli čitati. Tako je zasigurno utro put značajnijoj recepciji tih mislilaca u hrvatskom filozofskom i teološkom diskursu.

Hrvoje Kalem